

Irodalom és történelem

BESZÉLGETÉS FODOR ANDRÁSSAL AZ 50-ES ÉVEK MÁSODIK FELÉNEK IRODALMI ÉLETÉRŐL

– Legutóbbi beszélgetésünkkor az 50-es évek közepéig jutottunk el, amikor 5 évig tartó elhallgattatása után visszakerült az irodalomba, majd az 1955-ben megjelent *Hazafelé c. kötetéért József Attila-díjat* kapott. A beszélgetésünk óta Kossuth-díjas Fodor Andrással készített interjút Bóday Pál Péter így vezette be: „Fodor András a magyar irodalmi közélet – a hetvenes évek frószövetségi reformmozgalmaiban betöltött fontos szerepe ellenére csendes, apolitikusnak tűnő személyiségként ismerte meg. Ez a rendszerváltás óta sem változott”... Szerintem Ön erről másként vélekedik. Idézhetem egy 1968-ban hozzám írt levél részletét: „Szeretném közbevetően megjegyezni, hogy a költő feladata semmi esetre se a kötelező optimizmus hirdetése. A költészet nem pedagógia. Mindig is közösséghez tartozónak éreztem magam, de az általánosságban hangzottatott társadalmi eszméket úgy érzem, sokszor igazabban szolgáljuk, ha a barátság, a család, a meglazult emberi kapcsolatok problémáiról beszélünk. (És természetesen mindig az igazat mondjuk.)”... Mi a véleménye ma erről a problémáról?

– Részint az a véleményem most is, hogy a magánélet is lehet közügy, ha valaki úgy él, hogy állandóan kapcsolatban van a társadalommal. Ilyen módon legfeljebb azt lehet mondani, a látványos politizálásban nem vettem részt, tehát '56-ban nem voltam ott a Petőfi-köri vitákon, vagy nem velem tárgyalt a miniszterelnök, amikor fiatal írókat hívott be. A fiatal írókért én már akkor is igyekeztem tenni, mert benne voltam az frószövetség költői szakosztályának vezetőségében. Előbb voltam a vezetőség tagja, mint az frószövetségé. Ez a továbbiakban is, mikor újra szerephez jutok az frószövetségben, jellemző a 70-es években, de a 80-as években is, amikor az igazi fordulat megtörténik. '81-ben elég kemény feladatok várnak rám: a vezetőség megújításának alapjai, hogy mi módon válasszuk meg az új vezető testületeket. Én voltam az előadója ennek, és sikerült ekkor olyan javaslatot tennem, ami első pillanatra ideális volt. Ezen változások estek, de megmaradt olyannak, amilyen alapon az frószövetség azóta dolgozik. Később aztán, amikor megválasztva a szövetségen belüli titkárságot, a szakosztályvezetőket, többeket vontunk be, akikről eddig szó sem lehetett. Jó példa erre, hogy Göncz Árpádot mertük a műfordítói szakosztály elnökének választani. Hát ennyit erről. Ami pedig a politizálást illeti, azzal, hogy én naplót írok, azzal is eléggé politizálok, mert érdekel a politika. Amikor először volt konfliktusom emiatt, akkor Vas István megjegyed egy kicsit, mert barátok jelentették neki, hogy ebből baj lehet: én esetleg akarva-akaratlanul adatokat is szolgáltatok arról, amit magánbeszélgetésben egymással közlünk. Akkor Vas mindenesetre azt mondta, látatlanul is nagyra értékeli, amit írok, mert olyan valakinek lát, akit nagyon is az élet érdekel. Tehát ő nem egy irodalmi naplót képzelt el; éppen azok a dolgok érdekelték őt is, látható az önéletrajzírásából, ami engem.

Ilyen módon én az '56-os eseményeknek nem résztvevője, de nagyon szoros tanúja voltam. A megjelent írásaiban azonban serkentője is, mert az utolsó hónapokban publikált verseim, pl. a *Lengyelek* című, föltétlenül ebbe a problémakörbe vág, vagy a *Tilalmas ifjúság, Az idegenség bánata*. Ezek '56 nyarán jelennek meg, és feltűnést is keltenek. Akkor derült ki igazán, hogy ezen a csöndes hangon azért lehet nagyon kri-

tikus dolgokról szólva kemény igazságokat mondani, amikor ezekből a versekből, és a később, '57 elején írottakból összeállt a *Józan reggel* című következő kötetem.

– *Tudjuk, a Csillag 1956 októberében megszűnt. Mit csinált, miből élt ezután?*

– Akkoriban nemigen lehetett arra gondolni, hogy álláshoz jutok. Egy ideig munkanélküli segínyt kaptam, de aztán ez is megszűnt. Az, hogy mégis megéltünk állás nélküli feleségemmel, annak köszönhető, hogy Kormos István 1956-ban a Móra nevűre változtatott Ifjúsági Kiadó lektoraként elhalmozott munkával. Így például kiadta valakinek a Longfellow-féle *Hiawata* című indián eposz fordítását, a megbízott azonban disszidált. Fölajánlotta, vállaljam én; ez egy hosszú költemény, sok pénzt fogok érte kapni. Ez itt kétségtelenül nem volt közömbös, mert ennek az árán tudtam Angliába kiutazni. Kaptam szerződést Nyekraszov válogatott verseire is, mert Kormosnak volt akkor egy frissen indult sorozata, sőt kettő: *A világirodalom gyöngyszemei* és *A magyar irodalom gyöngyszemei*. Mind a kettőbe már az első kötetnél is alkalmazott, mert a *Ruszlán és Ludmila* új kiadása az első kötet volt ebben a sorozatban. (A *Vallomás* című szerelmes gyűjtemény, amit Vas István szerkesztett, és a *Ruszlán és Ludmila*.) 1957 tavaszán lefordíthatom Longfellow költeményét. Aztán kapok még más fordítási munkát is.

A *Hazafelé* kötet jó visszhangja következtében jött a hír arról, hogy a Magvető három fiatal költőnek a következő kötetét elfogadja és kiadja. Ez a három: Csoóri Sándor, Csanády János és én lennénk. Elsőnek Csanády János könyve jelenik meg. Csoórié késik, a legtöbb baj pedig az enyémmel van. No, itt fordul meg tulajdonképpen körülöttem a közhangulat, legalábbis az irodalompolitikai, mert ha igaz, hogy engem egy visszahúzó, csöndes költőnek tartottak, ettől kezdve meggyűlik a bajom. Mert a kézirat, amit pedig '57 tavaszán már nyomdára készen átadok a Magvetőnek, nagyon nehezen tud megjelenni. Az 1956-os élmények ebben a *Józan reggel* című kötetben, ennek egy ciklusában elég eklatánsan benne voltak, de nagyon meg lett csupálva, hiányos az anyag, ami végül belekerült. Olykor csak következtetni lehet arra, hogy ezek a versek tulajdonképpen mire reagálnak. És volt egy nagy csel: A Stravinsky-féle *A katonna története*. Elhozta nekem valaki ezt a lemezt, mert akkor voltam abban a korszakban, amikor Bartók mellett Stravinsky iránt is elkezdtem nagyon szenvedélyesen érdeklődni. Rádöbentem, az a keserves időszak, ami '56 után szakadt ránk, kifejezhető a becsapott katonna történetével. A bűnhődés-büntetés-megtorlás időszaka következett el. Kádár János hangja, aki először még azt mondta, hogy Nagy Imréről az lesz, ami lenni akar, nagyon gyorsan változott. Egy helyen le is írtam, még november napjaiban, hogy együtt sodródnak a kormány és Grebenyik városparancsnok röpcédulái az utcán. Tehát itt már nagy visszahatás van, és az értelmiségi közvélemény elhatározza, nem áll szóba Kádárékkal. Például hallottam híret, hogy Kéry László egyetemi tanársegéd amikor valahol látta kiírva, hogy oroszok, menjete haza, gúnyos megjegyzést tett rá és támogatóikra; ugyan meddig tudják még egyáltalán tartani magukat? Annyira abszurdnak látszott, hogy ezt a nagy és valódi népfőlkelést csak úgy el lehet söpörni egyik napról a másikra.

– *Hogyan vészelte át mindezt a Bajza utcai írók háza?*

– Néhány jeles ember, akik akkor az értelmiség kiváló képviselőiként különböző forradalmi tanácsokban benne voltak, jártak be az írószövetségbe. Kicsit olyan hadiszállásnak, vagy legalábbis – már a letiprás utáni időszakban is – törekvéseik szellemi központjának érezték. Megyek például Szervánszkyval, Koffánnal, Járdányival az utcán, be a szövetségbe, mert a munkahelyem tulajdonképpen ott volt, a *Csillag* ak-

kor még hivatalosan nem szűnt meg, csak januártól közölték, hogy vége mindennek, mert az írószövetséget magát is lelakatolták. De addig az időszakig azért ott van élet, és jönnek az ellenállás hírei, az akcióké, amik még folynak a társadalomban. Emlékszem egy olyan mozzanatra, ahogy megyünk az említett emberekkel, és az Oktogonon égetik a Népszabadság példányait. Egy munkásember pedig nagy hangon mondja, hogy nem nyugszom bele, én melósember vagyok, de inkább dögöljek meg, de nem nyugszom bele. S ez olyan nagy hatással volt Szervánszkyra, de rám is, hogy ezt nem lehet olyan könnyen tegnapivá feledni. És hát jönnek a deportálásról való hírek, és jönnek a szovjet újságírók az írószövetségbe, ahol az egyik például közli: „Nekünk tudomásunk van róla, hogy Bartók gróf az osztrák határon csak arra vár, hogy belépjen.” Ez oly jellemző és keserves, hogy talán ilyen lehetett a szabadságharc idején is, amikor külföldön csak Petőfi nevét ismerték. Gondolták vendégeink, hogy itt minden híres névre esik egy gróf, netán ha Bartók grófot mondanak, eltrafálják a híhetőt. Azután a munkástanácsok szétveréséről jött hír, ahonnan Eörsit vitték el, és kis híján Csoórit, tehát megkezdődött az írók összefogósása.

– *S milyen a hivatalosok reagálása?*

– Említettem, hogy Kádáré eleinte eléggé konciliáns, de már novemberben hallok egy rádióbeszélgetést, amikor őt megkérdik, ugyan mégis mit csináljunk akkor, ha... szó szerint írtam le ezt: „Akkor az asztalra köll csapni, majd behúzzák fülüket, farkukat a sötét elemek.”

Hát ez a hang bizony nem volt a fülünknek sok jóval biztató.

Másfelől hallani lehetett, hogy vidéken a Kossuth-címeres zászlóra azt mondták: „azt a szart mikor veszik le onnét?” Másrészt meg volt, ahol az iskolásgyerekek széttépték az orosz könyveiket, és a tanárnő eközben kinézett az ablakon.

Csepelről járt hozzám egy fiatal költő, aki hozta annak a híreit, hogy ott milyen hosszú az ellenállás. Tehát éppen a munkásság nem akarja vissza a régi állapotokat. Azaz úgy restaurálják a proletárdiktatúrát, hogy éppen a proletariátust nem hallgatják meg. December 8-án Kádár szőröstől-bőröstől ellenforradalomnak nyilvánítja azt, ami történt. Nem volt azért ennyire egyértelmű mindez, mert ami korábban zajlott, tehát az '56-os előkészületek, és már igazából '54-től folyó reformhangulat tovább csapódott. Propagandafogásként is dicsérni kezdtek egy-egy embert, akit korábban nagy csend vett körül. Így például megjelenik a Népszabadságban egy többhasábos, nagyon dicsérő cikk Németh Lászlóról. Ez februárban van, úgyhogy már előkészíti, ami történik, hogy ezen a tavaszon Németh László egyszerre csak Kossuth-díjas lesz. De Kádár hangja közben azért keményedik annyira, mert el kell oszlatnia a koalícióval kapcsolatos vérmes reményeket. Tehát vissza a legszigorúbb állampárti egypártos koncepcióba. Ezt készítik elő az 1957-58-as évfordulón, az írók befolyását pedig egyszerűen elfojtják. Januárban megtörténik az a bizonyos „írószövetség megszüntetése”, mert ott még év végén is elhangzott a Tamási Áron: *Gond és hitvallása*, ami töretlenül mutatta az írók '56 melletti egységét, csak néhány ellenszavazat volt.

– *Az imént említette Stravinsky iránti szenvedélyes érdeklődését. Kérem, beszéljen erről részletesebben!*

– Ezekben az időkben, s látva azt, hogy a bosszú mindennek fölött él, és nem lesz vége egyhamar, eközben támadt az a gondolatom, hogy verssé fogalmazom a Stravinsky-féle *A katona története* című orosz népmeséből írt históriát, amelyikben a sejtelmetlen katona az ördöggel találkozik, és az ördög köt vele egy szerződést. Élhet vígan, csak ha majd lejár egyszer a kontraktus, ő kérni fogja a jussát, s ez nem más,

mint a katona lelke. Tulajdonképpen a legdrasztikusabb bűnhődés. Amikor az ördög eléri célját, magát a győzelmet egy pokoli virtuóz záró dobritmussal fejezi ki Stravinsky. Ez a dob valahogy a gumibotok hangulatában – mert híre volt annak is, hogy Szlovákiából nem tudom, hány vagon gumibotot kaptunk – egészen más jelentésű, mint egyszerűen csak egy zenemű versbe foglalása. Szerencsére az eredeti francia címet is aláírtam: Stravinsky: *L'histoire du soldat*, így azt a látszatot keltettem, mintha ez csak egy „kulturális vers” volna... Nahát, itt visszatérnék ahhoz is, hogy politika vagy nem politika... Szerintem ez az egyik leppolitikusabb verse annak az időszaknak. Igaz, hogy akkor mindjárt nem tudott megjelenni, de a *Józan reggel* kötetben benne maradt. Később aztán elég sokat idézték is úgy, mint annak a korhangulatnak híu kifejeződsét. De megírtam persze az *Elszántak* című verset is, aminél gondolni sem lehetett arra, hogy ez a házból kiadható. Csak néhány nagyon közeli emberem látta azt a talán 15 verset, amit erről a problémakörrel írtam. Az egészsel elkészültem március idusáig, de tudtam, hogy ebből mi az, amit a kiadónak átadhatok, és mit nem. Az *Elszántakat* például nem, bár ez a leghosszabb, legigényesebb, és maguknak a forradalmároknak, a fegyveres felkelőknek szerintem reális apothozisa. Azoké, akik teljes elszántsággal, mintegy szívüket, vérüket, mindenüket, egész egzisztenciájukat fölálodva vállalták az ügyet. Ennek közlésére 32 évig kellett várni.

– 1956 októbere, Budapest.... Mit és hogyan élt át ebből költőként?

– Én sok ilyet éltem meg azokban a napokban, de ez volt a legfantasztikusabb... A néhány ember, akik tényleg vállalták a kockázatát annak, hogy lelövik őket – mint ahogy egy diákfiút láttunk is, ahogy a sarkon összeroskadt, meghalt. És ehhez a vershez fűzöm hozzá a magam reményét: akárhogy fordulnak itt a dolgok, de ennek igenis épen úgy van értelme, hogy azért mégis „él nemzet e hazán”. Nem akarom azt mondani, hogy pontosan ez a tudat élt akkor bennem, csak azt, hogy kötelességem erről méltó emléket állítani.

A ciklusban gondolkodás is itt jelent meg először, hogy sok verset írni, amelyekben különböző aspektusban azok az idők, nemcsak 1956 napjai, de az utána valók is benne vannak. Mondjuk, az *Éhség* című látéletben, ahogy az emberek állnak az áruházak előtti sorban, vagy az a pillanat, amikor bohón azt hitték, hogy a semlegesség kikiáltásával valami megoldódik. (*Két part között*.) De vannak meg nem írt pillanatok, amiket érdekes módon Nagy Imre temetésének időszakában, annak utána, 1989. júniusában hívtam elő, és a most megjelent *Meggyfa Freskótöredék* című ciklusában található. Ezek közé kerültek azok a döbbenetes élményből ennyi idő után is talán eléggé elevenen megírt, látomás és valóság keverékéből szinte kirobbanó víziók, mint amilyen maga a *Freskótöredék*... Amikor láttam, hogy leverhetetlen ez a mozgalom, ahogy özönlik a nép az Andrassy úton, és jönnek szemben a tankok. És nem törődnek vele... Szétnyílnak a sorok, és a tankok elzörögnek köztük. Vagy *Azon a hajnalon* – ez a címe annak a versnek, amikor november 4-én történik az, ami történik... Igen, így kezdtem el: „Goromba vízió: / villany kattan a laktanyában és / álmukból felkönyöklő katonákat / kaszabolnak dobtáras fegyverek / ... / ablakon át is hallani / ahogy / a sötét város útjaira körben / sikongó fémes moraj gyüremlik”. Ezt, a Kilián laktanyában álmukból ébredő katonák lekaszabolását valaki elmondta nekem.

– Milyen esélye volt egyáltalán akkor a közvetlen lírai reagálásnak?

– Háromféle helyzet volt. Az egyik, hogy megírom a verset, de eleve nem adhatom be szerkesztőségnek, kiadónak. A másik, hogy megírom, de kiszűrjük – egyre szigorúbbak ugyanis a feltételek. Ahogy komorodik a világ, úgy válik egyáltalán me-

rényletszerűvé, hogy én ilyen verset át akarok lopni a cenzúrán. A harmadik meg, hogy akkoriban meg sem írom, hanem csak az frás kényszere marad meg, és később jön elő a költemény maga.

– *Fülep Lajos és Németh László 1957-ben Kossuth-díjat kapott, ami bizonyos vonatkozásban a konszolidáció kezdetét jelentette. Ebben az időszakban milyen élmények hatottak önre?*

– Érdekes, hogy miközben kétségtelen a tendencia, hogy egyre romlanak a nehezen kivívott szabadság vagy szabadabb világ feltételei, egy csomó dolog, amit elkerülhetetlenül azért el kellett fogadni korábban is, tovább megy. Például az absztrakt művészek előkerülnek. Van egy kiállítás a Műcsarnokban, ahol egy külön termet kapnak. Vagy Kassák Lajosnak matinéja van, amelyiken meg is jelenünk többen, ifjabb írók. Aztán szerveződések támadnak legalábbis ilyen háztáji alapon. Van egy orvos házaspár, a feleség Németh Lászlónak egyik legkedvesebb tanítványa volt Vásárhelyen, Török Eszter, a férje ugyancsak Németh László nagy híve, Forgács Péter. Ők nem törődve azzal, hogy milyen veszélyes, akkor, 1957-ben, rendszeres alkalmat adnak fiatal írók, művészek találkozására. Ez valahogy úgy szerveződik, hogy Hernádi Gyula és az én baráti köröm szimbiózisra lépve, ki-ki viszi a maga embereit. Hernádi egy kollégiumban lakott orvostanhallgató korában Forgácsékkal és Vekérdi Lászlóval, aki ennek a körnek tulajdonképpen a bölcse és a zsenije volt. A háziak ismerősei köréből kerültek még oda olyanok, mint Vigh Tamás szobrász, én meg vittem Varga Hajdu István festőbarátomat. Említhetem még Vörös László orvostársukat, aki tudománytörténész lett később, vagy Gulyás Jánost, aki Hernádinak volt nagyon közeli barátja, és tehetségben sokat ígérő akkoriban. Vittem Latort, Tornai Józsefet, Kalász Mártont, Csanády Jánost. Közénk került még Jánosy István, Konrád György, Orbán Ottó, Sükkösd Mihály, Sfk Csaba és B. Nagy László is.

B. Nagy László az alakuló *Kortárs*nak lesz a szerkesztője. Az ő szerepe akkor válik igazán érdekessé, amikor azt hisszük, egy ideig legalábbis, hogy lehetne a *Kortárs*ból a *mi* folyóiratunk. De hát egyelőre a *Kortárs* még nincs is. A sorrend az, hogy az első irodalmi igényű lap az az *Élet és Irodalom*, ami az *Irodalmi Újság* utódaiként még március 15-én jelenik meg. Olyan körülbelül, mint az akkori művészetpolitika: lép egyet ide, egyet oda. Tehát tesz engedményeket a minőség, sőt az eddig igazán el nem ismertek felé. Már maga az akkor osztott Kossuth-díjasok neve meglepő, mert a korábbi Kossuth-díj osztásokkal nem hasonlítható össze. Legfeljebb az elsővel; 1948-ban valóban a legnagyobbak kaptak Kossuth-díjat. Az 1957-es névsorból sok következtetést lehet levonni arra, hogy mit követelt a nagy társadalmi földrengés: vissza az igazsághoz és az értékek megbecsüléséhez, azt legalább itt jelezni óhajtották. Felvették ugyan Kossuth-díjasnak azt a Fodor Józsefet, aki közreműködött az írószövetség lerombolásában, de voltaképpen őt is tehetséges költőnek tartották hajdan, tehát mondjuk, még az sem ünneprontás, hogy ebbe a névsorba bekerül. Az viszont feltűnő, hogy a megint nagydíjjá lett Kodály Zoltán mellett Medgyessy Ferenc szobrász első fokozatot kap, Németh László, Heltai Jenő, aztán a továbbiakban Ádám Jenő, Fülep Lajos, Hajnal Imre, Szabó Lőrinc, Tímár József. Az a Tímár József, akit korábban még el is tiltottak a színpadtól. Mindez látszólag jól jelez, legalábbis azt, hogy elindult a minőség helyretétele, csak nem tart sokáig.

– *Milyen kapcsolata volt az 1957 őszén induló Kortárrsal?*

– Itt azt is megemlíthetem, hogy engem hívtak oda szerkeszteni, mert a *Csillagtól* megmaradt jó hírem okán, az akkor megbízott főszerkesztő, Földeák János feljött a

lakásunkba, és nagy tisztelettel fölkért arra, hogy támogassam őt. Én pedig éppen abban a hangulatban, amiben akkor voltam, azt mondtam, nem tudom elképzelni, hogy szerkeszsek, illetve azt igen, hogy ha őt megbízták, ő nekivág, de a beosztottnak joga van előbb megvárni, hogy mi lesz az egészségből, úgyhogy én ezt a hívást elutasítottam. Nyilván rossz pont lett a továbbiak során. Ennek lehet az is egyenes következménye, hogy amikor a *Kortárs* indult, amelyik igazából a *Csillag* folytatása lehetett volna, vagy olyan jellegű folyóirat, akkor már nem próbálkoztak velem, hanem Simon Istvánt kérték fel. Simon ugyan számított arra, hogy az *Új Hang* c. folyóiratot támaszthatja fel, de az összeköttetései, nemcsak az övé, hanem Bodnár Györgyé sem bizonyultak már elegendőnek ekkor. Ő úgy gondolta, hogy jogunk van nekünk, fiataloknak lapot kérni. Össze is jöttünk néhányan, de aztán hamar kiderült, nagyon is központosítják az irodalompolitikát újra, s a folyóiratokat csak bizalmi emberek kezébe adják. Így hát Darvas József és Tolnai Gábor lett ősszel a *Kortárs* főszerkesztője. Az események sodró logikája szerint én egyre kevésbé voltam posszibilis, de még mindig voltak furcsa esélyeim, legalábbis az életben.

– *Hogyan jutott ki éppen 1957-ben Angliába?*

– Colin Mason barátom, akit még '56-ban hivatalosan meghívtak a Bartók-fesztiválra, megélte velünk itt az akkori időköt. Tehát azt, mennyire tele van várakozással és jó reményekkel a társadalom. Hogy ezt ilyen drasztikusan tiporták el, ez őt nagyon megviselte. Az első kapott leveleiben is az van, hogy állandóan az eseményeket figyelte onnét Londonból, és amikor Nagy Imre búcsúszavait hallotta – sírt. Ez egy angoltól, kiváltképp őtől, igen különös, a világ legmeglepőbb dolgai közé tartozik, hogy egy érzelmi élmény ennyire át tudta formálni. Ezt különben később Angliában tapasztaltam, hogy 1956-nak tényleg rendkívüli hatása volt a hívős angolokra is. Nahát, ő ebben a levelében írja meg azt, ha már a dolgok így fordultak, próbáljak útlevelet kérni és kimenni. Akik kint akartak maradni, azok már addig disszidáltak, és nyilván gondolják, hogy én, egy költő, akinek hazájában van a helye, egész világa, az nem marad kint, hanem visszamegy. Mivel neki itthon tekintélye volt, az illetékes helyen komolyan vették ezt a hívó levelet. Már minden megvolt, a jegy is, amivel utazhatom Londonba (jellemző, hogy a 000008-as számot viselte, tehát nem sokan használhatták addig), ám kiderült, nincs meg a vízumom. Táviratozott is Colin, hogy erre még várni kell. És amikor kijutottam, kérdem, hogyan sikerült elintézni? Azt mondja, kikereste a telefonkönyvből a Home Office-nak az illetékesét, akihez kérelmem tartozik, és számon kérte, miért nem adják meg a vízumot; én nem vagyok sem apagyilkos, sem bűnöző, sem körözött, csak egy magyar költő, aki megérdemelné, hogy beengedjék Angliába... Jó, hát akkor egy rövid látogatást engedélyezünk. Így kerültem ki.

– *Mit jelentett 1957-ben a nyugati világgal való találkozás?*

– Azt nem lehet elmondani, mekkora élmény volt, az addigi lefojtás után, amiben mi itthon éltünk. Olyan, mintha egy külön biztosított korridoron kiszökhettem volna a tágabb világba, ahová mindig nagyon vágyódtam. És az az egy hónap, egy kicsit több mint egy hónap, az rengeteg, rengeteg élményt adott. Colin azzal fogadott mindjárt: „Visszafelé elmehetünk Párizsba, mert Stravinskynak lesz ott egy hangversenye, majd magammal viszek...” Így kerültem azzal a Stravinskyval közvetlen közelségbe, akinek említett művéről írt versem valahogy már föl is készített erre a roppant izgalmas találkozásra, amiből aztán egy hosszú költemény lett *Hangverseny Párizsban* címen. Ez a legfontosabb mozzanatokhoz tartozik. Egy külön naplót vezettem a kinti napjaimról. Talán valahol benne van a végefelé, ahogy próbálom magamnak összegezni, mit kö-

szönhetnek ennek a kinti körülzésnek. Ez nem kevesebb, mint a belátás, hogy revideálni kell egy csomó dolgot, amit itthonról másként gondoltunk. Túlságosan bele voltunk szorítva a magunk gondolkodási formáiba, nem tudtuk magunkat igazán tárgyilagosan nézni, még ennek utána sem, hogy a világot megmozgatta, felkavarta ez, amit Budapest művelt. A Sacré Coeur bejáratánál, Párizsban láttam egy emléktáblát, amelyiken ez fel volt vésvé márványba, és hát tudunk azóta róla, hogy Albert Camus milyen megindító sorokat írt arról, ami itt történt. De azt azért meg kellett élnem akkor, hogy a világnak mi nem vagyunk úgy a szeme sugarában, ahogy képzeljük magunkról, és még a legjobb fejek is nálunk ezt valahogy nem tudatosították eléggé. A nemzeti önszeretet valahogy megakadályozta ezt. Vagy az a helyzet, amibe már Trianon belekényszerített, a két háború közti világ. Vagy utána, mindannak a szociális érzésnek – melyek a népi frók vitorláját dagasztották – későbbi megcsúfoltatása nem engedett itt igazán kiteljesedni olyan gondolatokat, amikbe a világ igazán belefér. A sokat emlegetett Európa, mely azért azon alapszik, hogy a másik is ember. Tehát nemcsak hasonló szagú emberek között kell keresnünk a magunk igazát, hanem a tárgyilagosságot, az értékek mindenütt megtermő világát kell figyelni. Ilyen tekintetben ez nekem nagyon nagy lecke volt, hogy Európából visszanezve Magyarország milyen kicsi. Tehát nekünk akármilyen nagy a költészetünk, bárha adtuk a század nagy zenészpárját, mindez kevés ahhoz, hogy egy nép kihúzhassa magát, és megéljen abból, hogy büszke arra: megmaradt itt a vérzivataros időkben.

Ez a kirándulás ilyen értelemben tehát visszas élményeket hozott: jót is, rosszat is. Ennek hangulata ugyancsak bekerült abba a ciklusba, amit *Át a tengeren* címen én akkor megírtam. S ösztönzőm volt a Forgács-kör, ahová kéthetente jártunk. Az a tudat, hogy van egy kis közösség, amelyik kíváncsi arra, hogy mit művelek. Vekerdi mellett persze én voltam ott a másik fő szervező. Megírtam nagy erőfeszítésekkel 1958 tavaszán ezt a versciklust. Életemben először ezt ott magnetofonra is fölvtették, valahol még meg is van, úgy, ahogy akkor felolvastam.

– *Mi történt itthon, változott-e valami, mire hazatért? Hogyan tudott ismét alkalmazkodni a kialakult légkörhöz?*

– Közben, amíg kint voltam, meghalt Szabó Lőrinc. Erről egy híradóban láttam pár képet, ahogy Illyés fekete zakóban, nagyon-nagyon megtört, keserű arccal ott áll a sírnál. Tehát ebbe az országba jövök akkor vissza. És folytatjuk a gyakorlatot, olyan értelemben, hogy ezek a megindult kapcsolódások – mivel hivatalos szerveződésre lehetőségek nincsenek –, ezek élnek. S van egy olyan vállalásom, ami abban az időben majdnem provokatív. Meghívják a MÉMOSZ Székházba, hogy beszéljek József Attiláról, ha úgy tetszik, a halála évfordulóján, mert '57-ben vagyunk, '57 decemberében. Ez az elszánás, ahogy a nagyon megváltozott klímában azokat az értékeket, amiket József Attilában kezdettől fogva láttam, hittem és vallottam, újra próbálom fogalmazni, mindmáig emlékezetes, mert furcsa módon most jutottunk újra oda, hogy kiállítás értékű József Attilát egészében vállalni... Akkor is az volt, de akik előadásomat hallgatták, elfogadták a bizonyosságaimat. Így azt nem mondhatom, hogy engem megváltoztatott volna a nyugati portya. Visszaalkalmazkodtam az itthoni időhöz, ami persze nem volt könnyű.

– *Milyen kapcsolata volt a legális irodalmi élettel?*

– B. Nagy László, a *Kortárs* belső szerkesztője csatlakozik baráti körünkhöz, így megismerkedünk. Nagyon izgatottan olvassa dolgaimat, elkéri a kéziratokat is. Próbál engem közöltetni a *Kortársban*. Amit igazán szeretne, a *Villámlik* című verset persze

nem sikerül nyomdába adatnia. Egy kicsit fontoltan, de mondjuk ott engedik először az újra megjelenésemet. Más a helyzet az *Élet és Irodalomban*, ahol nem igénylik ezt.

Viszont fiatal tehetségekkel újra találkoztam. Afféle katakomba irodalmi élet folyt nemcsak az említett körökben, hanem azok által is, akik eljöttek hozzám. Olyanok, mint Orbán Ottó vagy Takács Imre, aki akkor még itt élt a városban, és volt egy Egressy-klub nevű intézmény, amit azért működtettek, hogy a dermedt irodalmi életet valahogy föloldják, meg a fiataloknak adjanak lehetőséget. Ennek a vezetésébe is belevontak. Tehát nem volt egyértelmű a kitiltásom ezekről a helyekről, annyira nem, hogy az Irodalmi Színpadnak egy agilis dramaturgnője, Endrényi Magda rám bízta egy Vörösmarty-est bevezetését. Majd arra kért, csináljak egy fiatal költők és művészek estjét – zeneszerző is lehetett benne. Erre később már – szinte határozatszerűen – azért is szükség volt, mert Aczél Györggyel elkezdtünk tárgyalni, megint csak B. Nagy László buzdítására, aki rávette Darvas Józsefet, vezesse mintegy a fiatal írók színjavát, vagy legalábbis néhányat ezek közül, Aczélhoz, hogy megtárgyalhassuk annak a folyóiratnak a dolgát, amit az *Új Hang* utódként akartunk mi – Simon Istvánnal, Csanádi Imrével, Nagy Lászlóval, Kamondy (Tóth) Lászlóval – mint nemzedéki folyóiratot föltámasztani. Ez le van írva a naplómban, úgyhogy nem is ismétlem meg, hogy csúszunk itt jégre. Aczél nagy játékosként műfelháborodásokkal vagy valódi felháborodásokkal végül oda juttatott bennünket, hogy nem erről volt szó, és mi el akarunk különülni. Meddig akarunk haragudni azokra, akik nem úgy gondolkodnak, mint mi? Végül kiderült, hogy semmire se jutunk egymással, és abból a nagy felbuzdulásból mindössze annyi lett, hogy egy irodalmi esten a toborzás bizonylataként engedték szóhoz jutni néhányunkat. Az említett okból az Irodalmi Színpad ennek az összeállítását rám bízta, de ez nem ment könnyen, mert ellenőriztek. A KISZ megbízottjaként Gáll István lépett kapcsolatba velem, és figyelmeztetett rá, nem mehet úgy, ahogy én képzelem, ne csak ezek szerepeljenek. Tudja ő, hogy ezek mennyivel jobbak, mint azok, de hát értem meg, hogy amazok viszont mirőlunk gondolkodnak úgy, hogy még Nagy Lászlóról is azt mondják: egy fehérgárdista. Tehát jó lesz vigyázni... És az összeállt névsorból kifejeztették végül Csoórit. Benne volt Kalász Márton, Csanády János, Takács Imre, Szécsi Margit, Demény Ottó, Tornai József, Hernádi Gyula, Tóth László, aki később Kamondy Lászlóként ismert. Zeneszerző is, például Petrovics Emil, Sárosi Bálint.

Az esemény éppen akkor került sorra, nem tudom, hogy napra nem akkor-e pontosan, amikor Nagy Imrét kivégzik. Mindenesetre a megjelent újságokat, amikben az estről hírt vártunk, elkapkodják, nagyon nehezen lehet hozzájutni, mert ebben közlik a halálos ítéletüket. Ilyen módon van keservesen aláaknázva ez a mozgolódásunk, és természetesen a *Józan reggel* megjelenése is késleltetve. Továbbra is csak tárgyalások vannak róla, hogy még mit lehetne megtartani, mit kell belőle kihagyni. 1958 végén jelentik, hogy az első műszaki példánya megvan. Eközben viszont az *Élet és Irodalom*-mal a kapcsolatom annyira romlik, hogy üzenetnek is onnét nekem, titkon megjósolják: már áztatják a kötelet... Mihelyt ez a könyv megjelenik, ezen fogják majd bebizonyítani, milyen megtévelyedett vagyok, s milyen veszélyes, amit művelek, és rajtam keresztül mintegy figyelmeztetik a nemzedékembelieket, hogy ez az út nem járható.

Hamar kezdenek szervezni egy antológiát *Tűztánc* címen. Ennek a Tűztáncnak a címadó versét már Garai Gábertól veszik. Darázs Endre az egyik szerkesztője, Imre Katalin a másik. Utóbbi ennek az *Élet és Irodalom* körüli új, inkább gyűlölködést szító társaságnak lelki anyja. Ő káderezi tulajdonképpen a fiatal írókat is. Mondja egyszer

egy filtanú, legutóbb úgy beszélt rólam (talán a *Százévesben*, mert ott szoktak összejönni), hogy a „Fodor András ellenforradalmi költészete...” Nahát, így jutottam én is ugyanoda, ahová a forradalom népi eszméje jutott.

– *Érdekelne, hogy milyenek voltak az 1958 végén megjelenő Józán reggel című verseskötet megjelenési körülményei. A Józán reggel az Ön szavaival szólva „botránkozó kifakadásra ingerelte, felbőszítette a hivatalos irodalompolitikát.” Az elmondottakon túl miben látja ennek az okát?*

– Egyrészt új irodalompolitikát akartak. Újat abban az értelemben, hogy kézben tarthatók legyenek ismét az írók. És ehhez kellett olyan kritikusok is, akik a sugallatot meghallva azt írták, amit elvárnak tőlük. S itt sok meglepetés ért bennünket. A szerkesztőségek folyosóján találkozom Kéry Lászlóval. Gratulálok! – mondja. Mihez? Hát a könyvedhez. Írni is fogok róla. Koczka Sándor kérte föl rá, aki frissiben került az *Élet és Irodalom*ba, a kritikai rovathoz. Ő nyilván az egyetemi körökből ismerte, kereste azt a Kéryt, aki hajdan a *Magyarok* című első, 1945 utáni, még Debrecenből indult folyóiratnak a főszerkesztője volt, s egy olyan européer, művelt, volt Eötvös-kollégista..., a világirodalmi tanszéken dolgozó valaki, aki velem Burnsverseket fordított, és aki mindig a legbarátságosabb volt hozzám. Ő közli, hogy írni is fog róla. Gondoltam, legalább egy értelmes frás lesz, és hasznomra fordul. Mígnem az lett belőle, hogy ő ezt a megkapott feladatot olyannak tekintette, itt kell bizonyítania, hogy a továbbiakban használható emberként elszegődik. Megunta azt, hogy csak szürke egyetemi tanársegéd legyen. Még néhány ilyen kritikát írt, de ez a rólam szóló volt a legfelháborítóbb. Az ember azért ír allegóriát, hogy meghagyja a lehetőséget a különféle értelmezésnek. Ha ezt ilyen időszakban a kritikus csak egy értelemre magyarázza, az rosszhiszemű, vagy legalábbis valamit akar ezzel, és tény, hogy Kéry magának akart hasznot.

1959. február 6-án négy hasábon jelent meg a *Józán reggel*ről való kritikája. Azt írja, hogy „...a forradalomvárásnak a motívumával máshol is találkozunk, sőt magának a forradalomnak az élménye is szavakba öltözik a címadó versben.” – Tehát ő ennek a *Józán reggel*nek a szimbolikáját megfejti. Igaz egyébként, hogy ez van mögötte, de nem illett ezt akkor kimondani. Kéry szerint „Fodor András ezekben a »forradalmi« versekben ugyanazt a síkos utat járja, noha viszonylag mérsékelt léptekkel, mint kortársai, pályatársai közül sokan.” Tehát akik már börtönben vannak, azokhoz képest majd-hogynem azt sugallja a kritika: miként lehet, hogy ez még szabadon jár... „Lehetséges, hogy ilyen szörnyű, ennyire negatívvumokkal zsúfolt lett volna az ő és társai ifjúsága? Az első generáció ifjúsága, amelyet a népi demokrácia ültetett be a magasabb iskola padjaiba?” Idéz a *Tilalmas ifjúságból*, amit aztán ő igazán ismerhetett, mert Eötvös-kollégista létére nyilván tudott arról, hogy mivé lett a kollégium, hogyan dúlták szét éppen pártos, fentről kívánt elvek szerint. „Voltak ilyen becstelének a negyvenes évek végén? Ismerjük a kufár ügyeskedőket? Voltak, ismerjük.” – Hát ezt a hangot tulajdonképpen hallani is kéne, mert ez nem más, mint a Rákosi-féle frazeológiának a tökéletes átvétele. Ez a hangvétel, mint egy rossz értelemben vett néptanítóé, úgy magyarázza, viszi közel az emberekhez: mi az igazságokat ismerjük. „Lehet, hogy a kollégiumbeli helyzet azokban az években a szükséges mértéken túl kiéleződött. S hasonló jelenségek előfordulhattak más helyeken is. De akármeddig halmozzuk ezeket a terhelő adatokat, sosem takarhatják el a forradalom és a szocialista fejlődés tényének győzelmes vonásait.” Hát ez fejbeütésszerűen ért, hogy egy értelmes ember, akiről még azt a pletykát is hallottam, hogy milyen gunyorosan beszélt arról, „na, meddig tartják még

magukat?" – hirtelen így át tud változni. És folytatja: „Fodor András, ha jól értjük *Józan reggel* című versét – 56 végén úgy érezte, hogy az új világ reményei jéggé fagytak. Azon, hogy neki – és másoknak, sokaknak – ez volt a szubjektív élménye, nem lehet változtatni. De nem gondolt sosem arra, hogy a »józanság«, amely mindent dermednek látott, még erősen ittas volt a megelőző mámortól?” Ez igazából megint blaszfémia, hiszen kigúnyolja az általa is megélt népfölkelés-mámorát. „Bizonyára összefügg a hamis tudat kialakulásával és megszilárdulásával, hogy a költő az utóbbi években egyre sűrűbben emlegeti a magányosságot, egyre többet beszél az élet kegyetlen, haragos voltáról... Úgy érzi, valaki mindig menekül a zivataros, villámló éjszakában. Vagy talán éppen ő ez a »kitaszított árnyék«?”

Hát itt meg a naivat adja, nem tudja – amit azért mindenki, aki ezt a verset olvasta, azt hiszem, megérezte –, hogy a lecsukott írók azok, akik megbűnhődtek ezért a forradalomért. Ennek az írtózata van benne, hogy nem tudok rajtuk segíteni, és nem tudom magamból kimosni ennek az eszméletét, hogy én itt, ők ott. Tehát erről szól a költemény, de ezt ő nem óhajtja néven nevezni, mert ez talán már túl sok volna.

Amikor Kéry kézírata bekerült a szerkesztőségbe, mindenki megijedt. A rendelő is, és gyorsan vitte olyan helyre, ahol velem még foglalkoztak, a Magvető Kiadóba. Az igazgató, Béládi Miklós velem éppen már a következő kötetre akart szerződést kötni, és halálsápadtnak láttam őt. Támogatja a cserépkályhát, s mondja: „Tudsz arról a merényletről, amit ez az úriember ellened előkészített?” Hát tudtam róla, mert közben – ez is az ő etikájához tartozott – meghívott a Belvárosi Kávéházba, és a kezembe adta azt a hétoldalmi kéziratot, hogy mit szólok hozzá? Majdhogynem csak tesztelt: nahát lélektanilag milyen hatással van rám? Nem sokat szóltam az ehhez, talán csak ezt: mindössze annyi különbség van aköz, ahogy ő most idehívott engem, és frását a kezembe adta, és aköz, hogyha egy vadidegen ember cikke jelent volna meg; hogy így most egy baráti nagy frászt kaptam. Ha azért még valami jót akar velem, akkor ne siessen megjelentetni, mert éppen álláskereső vagyok, és erősen vissza fogja vetni ezt a folyamatot, ha rólam ilyen mennyiségű és hangú frás csak úgy hirtelen előkerül. Igen, igen, hát akkor talán meg sem jelenteti, mondta – miközben már le volt adva...

– *Kéry Lászlóról Meghalt az osztályfőnököm címmel a közelmúltban volt tanítványa, Beke Albert vallott a Kapuban. „Janus arcú embernek”, ill. Komlós Aladár szavaival „rideg karrieristának” nevezte, értékei elismerése mellett. Ennek bizonyítására éppen az Önnel történt igazságtalan esetet említi. Érdekelne, mennyiben tekinthető Kéry kritikai vállalkozása egy koncepció részének?*

– Kéry dolgozata nem maradt társtalán. Nem csak ő volt erre a feladatra programozva. A Népszabadság kritikusa, a későbbi költőként is ismert Héra Zoltán, sokkal barátságosabb indítással, de ugyancsak keményen beolvas nekem. Hogy ki ellen vagyok én olyan vaskemény? „Hát a »haragos élet« ellen, így nagy általánosságban... ez az anakronisztikus, közhelyekre ragadt művészi gondolkodás” – elmélkedik rólam a Népszabadságban – „nemcsak őt téríti le a tartalmasabb és eredetibb költészet útjáról. Van nálunk egy költői csoport, nagyjából hasonló indítású költők, mint Fodor András, akinek osztályhelyzete, alapvető élményei és legbensőbb törekvései szerint a népi erők mellett volna a helye, s amelyeknek legjobbjai – bízunk benne – előbb-utóbb azoknak a sorába állnak, akik a mai valóságot akarják a korunkbeli (és nem a múlt századi!) forradalmári eszményekkel összhangba hozni. Ez a csoport egyelőre még passzív, szemlélődik. Az érettebbjei, akik nemcsak könyvből tanulták a szocializmust, mindinkább kikíváncsognak abból az önmaguk választotta számkivetésből. Kikíván-

koznak, mert látják, hogy az óramutató valóban arra megy, amerre mennie kell. De a csoport fiatalabbjai egyelőre hevesen ragaszkodnak a maguk kis mikroklímájához, magyar életnek és magyar valóságnak tartva, köztársaságnak képzelve a maguk kis körét és társaságát."

Hát bizony nekünk volt igazunk akkor is, és hiába idézi itt a fejemre a filantropikus szenvedést, József Attila szavait, mert ezt kellett akkor mondani. Társaimé közül is azoké a maradandó megfogalmazások, mint Takács Imrének a *Szonáta* és a *Kőszobor* című verse, amelyekben ez a lehetőségeinktől elütött, dermedt és méltatlankodó sérelem kap hangot. De nem sokáig, mert Vas Istvánnál járva, egyszer ő kérdi: Te jóban vagy ezekkel a tűztáncosokkal? Mondom, hogy némelyikkel igen, de úgy általánosságban azért nem. Márpedig most jó ideig csak ezek fognak tűztáncolni. Meg is mondom, mikor volt ez, '58 tavaszán. Tehát már jóval annak előtte, hogy körülöttem a *Józan reggel* kirobbantja ezt a nagy felháborodást. Úgyhogy nem volt könnyű nekem akkor utána még állásba jutni se, mert mindenütt a fejemre olvasták, vagy a pártfogóim, jótállóim fejére, hogy ez az a hírhedt ember, akiről ezt írták itt meg ott!? Az volt a véletlen szerencsém, hogy ahol utoljára tanítottam, a népművelési iskola igazgatója rövid időre a minisztérium párttitkára lett, Bodnár Györgynek a bátyja, Bodnár István. Ő mondta azt, ha találsz valami álláslehetőséget, szóljál.

A másik segítóm viszont, akihez elmentem, Kőpeczi Béla arra figyelmeztetett, hogy itt mindenki lektor akar most lenni, még Illyés Gyula is. – Ne arra törekedj, hanem vedd elő a könyvtáros okleveledet, hátha ott több az esély. – Ez, ismétlem, abban az időszakban van, amikor én bélyeges vagyok. Nem volt az olyan egyszerű... Lektor nem lehetek pártonkívüliként, ezt is megmondták. Még a Móra Kiadóban sem... Ez a Nagy Imréék ítélete utáni időszak, talán nem csoda, hogy szigorúbbak a megítélések. És ekkor szóba kerül, hogy alakult 1959 elején a Széchenyi Könyvtár mellett egy Könyvtártudományi és Módszertani Központ, ott keresnek irodalomban jártas valakit, aki a könyvtárak állományhelyzetének ellenőre lehetne. Erre a posztra aztán végül kijelöltek. De csak próbaidőre vettek fel, hónapról hónapra hosszabbítva az ottlétemet. Volt olyan is, amikor a közvetlen főnökömet értesítették arról, hogy ma már jogtalanul vagyok bent, küldjön haza.

B. Nagy László is próbált kritikát írni, egyre rosszabb pozícióban (miután ez a két kritika, amiről előbb szó volt, megjelent) a *Magyar Nemzetben*. Talán a legjobbindulatúan azért mégis ő fogalmazott. Nehéz találni hasonlót, mert Horváth Zsigmond, volt kaposvári iskolatárs is alaposan elintézett a *Kortársban*. Azt lehet mondani, hogy csak egy kevésbé ismert helyen, a *Könyvtáros* folyóiratban Pomogáts Béla, akinek a nevét sem nagyon ismertük addig, merészelt rólam jót írni. Legalábbis olyat, amit utólag is büszkén vállalhat.

Ami még a *Józan reggel* fogadtatását illeti, a reagálások sorrendje egy rádiós jegyzettel kezdődött, ami meglepően kedvező és nemzedéktárshoz illő volt. Csukás István írta, aki kezdő költői időszakát élte még ekkoriban, talán azért is vállalt ilyet, hogy rádiókritikát ír. A többit már inkább csak negatív oldalon tarthatjuk számon, az említett Pomogáts-féle írást nem számítva. Mert a megerősítések, azok mind levélben, telefonon vagy baráti találkozások alkalmával jöttek. Ilyen volt föltétlenül Illyésnek a levele, aki ezúttal írt, rászánta magát, hogy írjon. Addig érintkezésünk eléggé hézagos volt, de ez a levél látszik, hogy nagyon jól, meggondoltan van fogalmazva. Azt mondja: „Most olvastam végig másodszer könyvedet. Tele vagyok az átvett élménnyel. De a legfontosabb érzés: vigasz tölt el. Azt érzem, folyik tovább, aminek mi is része voltunk.”

Fülepnek is kedvező a véleménye, sőt a közben elkészült *Tengerek, dombok* című angliai ciklusról is igen elismerően nyilatkozik.

– *Angliai utazás egy költő szemével... Ez az újdonság varázsával hathatott. Melyek voltak az angliai útról írt versciklus megjelenési körülményei?*

– Elkészültek bizony megdöbbentő, s ez összefügg a *Józan reggel* rossz helyzetével, hogy kiadót sem találok rá. Először a Szépirodalmi Kiadóba adom be, ott több barátom van, akiknek a jó véleményére számíthatok. Írodik is három pozitív jelentés, ennek ellenére Illés Endre dühösen visszavágja, mondván, ez mégiscsak felháborító, hogy valaki pár hétre kimegy Angliába, és ír róla egy egész kötetet. Erre mondta Domokos Mátyás azt, hogy – tudomásom szerint Dante egy napot sem töltött a pokolban, mégis egész jó kötetet írt róla. – Tehát ez nem szempont. Tény, hogy Illés Endre fázott attól, hogy Angliáról írt verseket kiadjon. Bármilyen más, vagy ezt is lehet, de legyen mellette egyéb is. Ennek következtében visszamentem kéziratommal a Magvetőbe, ahol annyi rossz tapasztalatom volt a *Józan reggel* körül. A Kéry-kritika utáni hangulat miatt bizony nem is írták alá a megígért szerződést. Hónapról hónapra hosszabbították, úgyhogy a szerződés a keltezésék radírozásától ékes. Mindig hosszabbították, hosszabbították, és így olyan gyanús kategóriába kerültem, akinek aztán ezt a harmadik kötetét külön bizottsággal tárgyalatták meg. De ez későbbi történet, csak annyiban tartozik ide, hogy már régtől készen van ez a ciklus, és normális körülmények között elő kellene kerülnie. Hiszen mikor Vas István megy Angliába, 1958 őszén már erre készül, akkor ezt a versfüzért elkéri, elolvassa. Amikor megjön, ő is ír angliai verseket, amikben én észlelek bizonyos formai, szemléletbeli újdonságokat. Mikor kérдем tőle, ezt honnan vette, akkor ő nem röstelli azt mondani, hogy nálad láttam hasonlókat. Ezt csak azért említem itt, mert ennek utána ugyanaz a Köpeczi, akit az előbb dicsértem, pártfogómként említettem – a vélt felsőbb parancsot hajtja végre, amikor engem odébbdob. Mondván, hogy igen, persze vannak ennek értékei, de közben megjelent itt a Vas István kötete. A sorrendet tessék figyelni, hogy Vas még el sem indult, amikor az enyém már megvan, és utána, amikor az nagyon szépen, díszesen megjelenik, az ő könyvét dicsérve marasztalnak el. Ez bizony megalázó, és sok hasonlót tudnék mondani az életemből. Ez egyike annak, amit nehezen tudtam feledni, hogy azt olvassák a fejemre, ami inkább érdem volna; hogy gyorsan tudok reagálni arra, amit láttam. Ezt Csanádi Imre a lektori jelentésében megfogalmazta. Ő örömmel fogadta, hogy ilyen könyvet hoztam létre, amiben megmutatom a nyugati világ valódi arcát. „A külföldi ciklusban, ha hangja olykor keserű, vívódó is, az az örökös viszonyító szellem él tovább, ami annak idején Szepsi Csombor Mártonban, a XVII. század Európa-járó magyar diákjában: mindent alaposan szemügyre venni, mindent tárgyilagosan leírni, s mindenből tanulni.” Ez volt a kárpótlásom azért, amit a hivatalosak nem akartak észrevenni. Nyilvánvaló volt, hogy én a gyanúsak listájára kerültem. Olyannyira, hogy alig forgalmaztak. Az előző lektori jelentést Mátyás Ferenc azzal fejezte be; azért adjuk ki, hogy majd a kritikák tüzeben tanulja meg, hol lakik a magyarok istene.

– *Végül, az ötvenes évek irodalmi életére való visszaemlékezés lezárásaként, szeretném, ha elmondaná, érzelmileg hogyan élte meg ezt az időszakot Fülep, illetve Szervánzky mellett? Mi adott lelkiert az alkotáshoz, a folytonos gyanakvás elviseléséhez?*

– A kérdésre, hogy ezekben az években egyáltalán miből éltünk, mi volt az a lelkiertő, ami mégis élni segített, az embereket kell mondjam elsősorban. Azokat a géniusokat, akik még voltak körülöttünk. A Németh Lászlóval való barátkozás például

itt válik folyamatossá, Illyés is, ahogy említettem, megjelenik most már valóságosan is, Fülep hetenként, vagy akár naponta elérhető. Szervánszky Endrével való kapcsolatom is nagyon fontos, mert benne egy olyan izzó lelkű embert találtam, akihez hasonló alig említhetnék. Neki szintén volt egy kísérlete arra, hogy összehozzon néhány embert, hogy időnként beszéljünk. Ebben Járdányival szövetkeztek és egy Vincze Imre nevű, korán meghalt fiatal zeneszerzővel. Számítottak arra, hogy Vass Lajos, Petrovics Emil is társul. Ez nem sikeredett, néhány alkalom után abbamaradt. Tehát nemcsak jól, néha rosszul is folytak ezek a barátkozások. Élt mindenesetre a Forgács-kör még ebben az időszakban. Néhányan aztán a Belvárosi Kávéház körüli nagyobb arénát alapították meg, s néhány közülük a Fülephez járó sétálóközé is odaszegődött, másoknak pedig előkerültek a művei. Így például nagy hatást keltve Hernádi Gyulának egymás után két könyve is, egy novelláskötet és egy regény. De vele együtt említhetném itt Kalász Mártont vagy Orbán Ottót, akinek szintén gyakorlóterepe volt ez a baráti kör. Felolvasások voltak itt, és Vekerditől hallottunk egy Nietzsche-tanulmányt, amihez hasonlókat nem nagyon ismerek. Vagy neki egy szépírói kísérletét a soproni diákeveiről, ami hallatlanul érdekes volt, ám a kézirat állítólag nincs már meg. Ott volt Jánosi István is, képzőművészetről, filmről, zenéről lehetett beszélni, szóval tulajdonképpen egy jó értelemben vett kis önképzőkör volt ez, amit azonban a nehezedő társadalmi körülmények széthúztak. Az orvos házaspárnak is vigyáznia kellett, hogy ne emlegesék: miféle gyanús alakokkal barátkoznak?! A világ tulajdonképpen ezen az ágon is tovább romlik.

1957-ben, még az 1956-os eredmények utóhullámzásaként előkerül sorban Weöres Sándor gyűjteményes kötet, Szabó Lőrincnek egy vastag válogatott kötet, Mészöly Miklós novelláskötete. Na, azt is alaposan elpáholják. Úgyhogy az én *Józan reggelem* és az ő *Sötét jelek* című novelláskötete kapta a legtöbb ütést akkoriban a pártos irodalomkritikától.

Nekem, megvallom, akkor az az elképzelésem, hogy Mészöly és Hernádi lesznek a legérdekesebb új írók, de nagyon sok személyiséget olyanak látok, akikből még lehet valami. Ilyen például Konrád György is, akinek akkoriban még csak a kéziratot írásait lehet olvasni, de sok bennük a gondolat, és a vele való barátkozás is abban az időben kezdődik.

Kerestük egymást, talán ez a legpozitívabb dolog. Nyitva voltunk arra, hogy egyesítsük a bennünk levő jó szándékot. Más dolog az, hogy már akkor is működött a megosztás szándéka. Amikor a *15 költő 105 verse* c. gyűjtemény Csanádi Imre jóvoltából előkerül 1957-ben. Ez egy korábban, amiatt szerveződött antológia, mivel mindenkit nem lehetett külön kötetben kiadni. Ez az a generáció, amelyik Juhász, Nagy László, Simon mellett nevelődik. Ezt a kötetet kegyetlenül legorombítják. Miért? Mert a *Tűztáncot* kell fölemelni. Ez a mi szerencsétlenségünk ebben az esetben is, hogy a nemzedéki szerveződést egyszerűen hivatalból tiltják. Tiltják akkor is, amikor egymásért ki akarunk állni, mert akkor is mellénk raknak olyanokat, akikhez semmi közünk sincs, akik még ráadásul fölényeskedve azt mondják: és mi mit akarunk itt? Szellemi erőgyűjtéshez azért mégis jó időszak volt ez.

Egyet említhetnék, ami az én életemben nagyon fontos volt: a magnetofon-elterjed. Lehet vásárolni, és ennek révén olyan zenék, amikhez lemezen nem lehet hozzájutni, átvehető lettek magnetofonszalagra. Így ki tudtam szélesíteni a kortárs zene horizontját, és ez nekem akkor nagyon sokat jelentett. Jártam zeneszerzőkhöz, akiknek nagyobb volt az archívuma.

Megemlíthetném azt is, senki sem mondta még, hogy Bibó Istvánt annyira elásták abban az időben, hiszen börtönben is volt, hogy Kádár egy beszédében Bibó *Lajosként* ócsárolta őt. És az is tény – itt most egy nagyot ugrok –, hogy jóval később, amikor már Bibóról lehetett beszélni, az a kulturális pártkegyúr, akinek különben sok érdeme is volt, mert a liberalizálódást végül ő segítette sok hibával, de az érdemeit sem lehet letagadni (Aczél Györgyről mondom ezt), ő sem nagyon tudta, hogy ki volt valójában Bibó. Tehát megint hosszú időszaknak kellett eltelnie, amíg egy fiatal generáció megke-reste benne őt. Igaza lett ismét Fülepnek, aki azt mondta: a legzseniálisabb politikai gondolkodó azért mégiscsak ő volt ebben az országban.

SALLAI ÉVA

